

Dil Dizgesinde Deyimleşmiş Sözdizim Sorunu (Rusça-Türkçe Dil Çifti Örneği)

Olena KOZAN*

Öz

Dil dizgesinde biçim ile anlam arasındaki etkileşim, çok boyutlu bir olgu olduğundan dilin farklı seviyelerinde ve çeşitli kavramların ve yaklaşımların aracılığıyla incelenmektedir. Bu yaklaşımların ve kavramların dayandırıldığı çıkış noktası, dil dizgesindeki bir ögenin ya da öğelerin nesne, olgu ya da olay adlandırma işlevini üstlenip bağımsız bir sözcüğe ya da sözcük niteliğindeki yapıya dönüşme sürecinin incelenmesi olarak tanımlanabilir. “Sözlükselleşme” ya da “deyimleşme” olarak ele alınan bu sürecin, biçimbirim ve sözcük seviyelerinde araştırıldığı ancak sözdizim boyutuyla ilgili çalışmaların az olduğu tespit edilmiştir. Deyimleşmiş sözdizim olarak tanımlanabilen olgunun gerek günlük yaşam gerekse medya söyleminin ayrılmaz bir unsuru olma özelliğinden yola çıkılarak deyimleşmiş sözdizimsel yapıların dil çiftine göre incelenmesinin hem dilbilimsel tipoloji açısından hem de uygulamalı dilbilim araştırma alanları olan yabancı dil eğitimi ve çeviribilim açısından önemli olduğu ileri sürülmüştür. Hâlihazırda konu ile ilgili Rusça-Türkçe dil çiftine yönelik karşıtsal yaklaşım çerçevesinde araştırmaların yapılmadığı tespit edilmiştir. Böylelikle bu çalışmanın konusu çağdaş Rusça ve Türkçede deyimleşmiş sözdizimsel yapılar olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında incelenen deyimleşmiş sözdizimsel yapılar eylem temelli yapılarla sınırlandırılmıştır. Eylem gerçeklikteki olayın yapısı ve unsurları ile ilgili bilgileri kodlayan temel bir bilişsel kategori olduğundan araştırma sırasında öncelik eylem temelli yapılara verilmiştir. Çalışma kapsamında çağdaş Rusçaya ve Türkçeye odaklanıldığı için Rus ve Türk dilbiliminde deyimleşmiş sözdizime yönelik temel yaklaşımlar ve kavramlar incelenmiştir. Rusçadaki ve Türkçedeki eylem temelli deyimleşmiş sözdizimsel yapıların çözümlenmesinin yanı sıra iki dil dizgesindeki yapılar arasında benzerlikler ve farklılıklar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusça, Türkçe, sözdizim, deyimleşme, sözlükselleşme, karşıtsal dilbilim.

*Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Rektörlük, Ankara, Türkiye.
Elmek: olena.kozan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7956-4567>.

Geliş Tarihi / Received Date: 23.09.2021
Kabul Tarihi / Accepted Date: 07.02.2022

DOI: 10.30767/diledeara.999734

The Problem of the Idiomatized Syntax in the Language System (A Case of Russian-Turkish Language Pair)

Abstract

Being a multidimensional phenomenon, the interaction between form and meaning in the language system is examined at different levels of the language and through various concepts and approaches. The starting point of these approaches can be defined as the examination of the transformation process of an element or elements of the language system, which take on the function of naming an object, phenomenon or event, into an independent word or lexical structure. It is found that this process which can be defined as “lexicalization” or “idiomatization” has been investigated at the levels of morphemes and words, but there are few studies on the syntax dimension. Based on the fact that the phenomenon, which can be defined as idiomatized syntax, is an inseparable element of daily life and media discourse, the importance of studying idiomatized syntactic structures in the language pairs, both in terms of linguistic typology and foreign language education as well as translation studies, being the research areas of applied linguistics, was highlighted. It has been determined that currently there are no studies concerning Russian-Turkish language pair based on the contrastive approach to the problem. Thus, the subject of the study has been defined as idiomatized syntactic structures in contemporary Russian and Turkish. Within the scope of the study the priority was given to the action-based idiomatized structures, since action is a basic cognitive category that encodes information about the structure and elements of an event in the reality. As the scope of the study focuses on contemporary Russian-Turkish language pair, basic approaches and concepts towards idiomatized syntax in Russian and Turkish linguistics have been examined. The analysis of the action-based idiomatized syntactic structures in Russian and Turkish is followed by the discussion of the similarities and differences between these structures in the language pair.

Keywords: Russian, Turkish, syntax, idiomatization, lexicalization, contrastive linguistics.

Extended Summary

Being a multidimensional phenomenon, the interaction between form and meaning in the language system is examined at different levels of the language and through various concepts and approaches. The starting point of these approaches and concepts can be defined as the examination of the transformation process of an element or elements of the language system, with the function of naming an object, phenomenon or event, into an independent word or lexical structure. It is found that this process which can be defined as “lexicalization” or “idiomatization” has been investigated at the levels of morphemes and words, but there are few studies on the syntax dimension. It has been determined that currently there are no studies concerning Russian-Turkish language pair based on the contrastive approach to the problem. Thus, the subject of the study has been defined as idiomatized syntactic structures in contemporary Russian and Turkish.

As the scope of the study focuses on contemporary Russian-Turkish language pair, basic approaches and concepts towards idiomatized syntax in Russian and Turkish linguistics have been examined. In line with the formal and functional approaches that have been developed towards the idiomatized structures in Russian linguistics since 1960’s, the theoretical framework of this study is based on the works of such researchers as N. Shvedova, D. Shmelev, V. Koduhov, Yanko-Trinititskaya, V. Velichko, I. Kaygorodova and M. Vsevolodova. It has been determined that Turkish linguistics approaches the problem of idiomatized syntax with different terms and definitions. In this context the approaches developed in the works of such researchers as V. Hatiboğlu, L. Karahan, G. Karaağaç, M. Özmen, H. Dallı, ř. Akalın, F. Bozkurt, İ. Sarı were studied and the term of “idiomatized syntactic structure” was suggested as an umbrella term. Within the scope of the study the priority was given to the action-based idiomatized structures, since action is a basic cognitive category that encodes information about the structure and elements of an event in the reality.

The data for the study comes from the media discourse (news programs, talk shows, advertisement and promotion texts, etc.) which reflects the trends in the usage of contemporary Russian and Turkish languages. The Russian National Corpus, Turkish National Corpus, Russian Construction database developed by Tromsø University and

Experimental Dictionary of Syntactic Structures of Russian by L. Babenko were the main databases used for the example analysis.

The study revealed both similarities and differences between the two language systems. One of the main differences between the idiomatized structures is the variety of infinitive-based constructions with the passive actant in Russian. These infinitive-based idiomatized structures with an actant represented in the language system in the form of the recipient or beneficiary of an action marked by Dative case are considered to be one of the cognitive models in the modern Russian. One of the most distinctive features of idiomatized structures in Turkish is the tendency “to compress” the structure up to a single language unit. This tendency can be seen in the variety of grammaticalized units in modern Turkish (cf. *vermek* → *yapıvermek* (give → to do something quickly)). In Russian such units tend to preserve themselves formally despite losing their primary meaning (cf. *давать* → *давай пойдём* (give → let’s go); *взять* → *а он возьми и расскажи* (take → he just upped and told)).

Some idiomatized structures in Russian and Turkish are shown to have structural and semantic similarities. Both languages have action-based idiomatized structures with reduplications. Such structures, on the one hand, can have similar meaning but be different in terms of their formal indicators (cf. *ister istemez* = *хочешь не хочешь* (willing or not ~ like it or not); *almasına aldım* = *купить-то я купила* (I did buy it, but (...))); *geldiyse geldi* = *приехал и приехал* (I don’t care whether he came or not)). On the other hand, there are structures with the same reduplication models but with different meanings, e.g. reduplication model with affirmative and negative forms (cf. *Bir hafta geçti geçmedi* (It took about a week) with approximation meaning in Turkish and *Книг здесь читать не перечитать* (There are a great many books here) with emphasis on the number or intensity in Russian)). Both languages have reduplication models with synonymous units but such models differ in usage frequency (cf. *biktim usandım* (I am fed up with it) in everyday Turkish and *спрашивать-выпытывать* (to constantly ask questions) in Russian in limited situations). Such reduplications seem to be the strata of the Old Russian and frequently appear in fairy tales and bylina (epic poem).

The results of the study highlight the importance of the contrastive analysis of the idiomatized structures for the foreign language teaching and translation training as well as for the linguistic typology.

1. Giriş

Dil son derece dinamik ve devingen bir oluşum olduğundan zaman içinde gerek dil içi gerekse dil dışı etmenlerin etkisiyle dil dizgesinin tüm seviyelerinde farklı nitelikte değişiklikler gerçekleşebilmektedir. Dillerin morfolojik yapısı bu değişikliklerin niteliğini, yoğunluğunu ve hızını etkileyebilmektedir. Dilbilimsel tipoloji çerçevesinde yapılan araştırmalar, sondan eklemeli dillerin morfolojisi sabit olup yapısal özelliklerini uzun zaman dilimleri içinde korurken bükümlü dillerin morfolojisinin ve sözdiziminin hareketli ve değişime açık olduğunu göstermektedir (Серебрянников, 1965), (Ярцева, 1965). Dilin yapısal boyutundaki değişiklikler sesbirim, biçimbirim, sözcük, söz öbeği ve sözdizim seviyelerinde yer alabilmektedir, bu ise dilin anlamsal boyutuyla ilişkilidir. Dil dizgesindeki bu yapısal ve anlamsal değişiklikler ve yapı↔anlam etkileşimi farklı yaklaşımların ve kavramların aracılığıyla incelenmektedir. Dilin farklı seviyelerinde gerçekleşen biçim ile anlam arasındaki çok boyutlu etkileşime yönelik “fono-semantik başkalaşma” (Kara, 2011), “fono-semantik ayrışma” (Saatçi, 2018), “ses değişimi” (Alibekiroğlu, 2017), “sözlükselleşme” (Karaağaç, 2013:784), “sözcükleşme” (Durmuş, 2012), “leksikalleşme” (Bacanlı, 2013), *лексикализация фонетических явлений* (fonetik sözlükselleşme) (Кузнецова, 1978), *морфонологическая лексикализация* (morfolojik sözlükselleşme) (Глинкина, 2016), *лексикализованные конструкции* (sözlükselleşmiş yapılar) (Ахманова, 1966: 215), *фразеосхемы* (kalıp şemalar) (Шмелев, 2006), *синтаксические фразеологизация* (sözdizimsel deyimleşme) (Кодухов, 1967), *синтаксическая идиоматика* (sözdizimsel deyimler) (Кайгородова, 1999) vb. gibi terimler kullanılmaktadır. Dilin farklı seviyelerindeki yapısal ve anlamsal değişimleri betimleyen bu terimlerin ortak noktası, dil dizgesindeki bir ögenin ya da ögelerin nesne, olgu ya da olay adlandırma işlevini üstlenip bağımsız bir sözcüğe dönüşmesi olarak özetle-

nebilir (Vardar, 2002), (Karaağaç, 2013), (Ахманова, 1966). Rus dilindeki sözlükselleşme türleri 1960'lı yıllardan itibaren araştırılmaya başlanmıştır. Türkiye Türkçesindeki sözlükselleşme olgusunun ise Türk araştırmacıların ilgisini son yıllarda çekmeye başladığı tespit edilmiştir (Kozan, 2020). Rus dilinde sözlükselleşme olgusunun biçimbirim, sözcük, söz öbeği seviyelerinde araştırıldığı ancak sözdizimsel yapıların sözlükselleşmesi ya da deyimleşmesi ile ilgili çalışmaların sayısının az olduğu anlaşılmaktadır (Меликян, 2019:51). Deyimleşmiş sözdizimin başlıca özelliği yapıların anlamsal bütünlüğüdür. Başka bir deyişle yapıları oluşturan unsurların anlamsal özgürlüğünü kaybetmesi ve bir bütünlük şeklinde var olması söz konusudur. Deyimleşmiş sözdizimin anlamsal geçirimsizlik derecesinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda günlük yaşam söyleminin ayrılmaz bir parçası olan deyimleşmiş sözdizimsel yapıların dil çiftlerine göre incelenmesi ve yabancı dil ve çeviri öğretimi sürecine dâhil edilmesi önem taşımaktadır.

Hâlihazırda konu ile ilgili Türkçe-Rusça dil çiftine yönelik karşıtsal yaklaşım çerçevesinde araştırmaların yapılmadığı tespit edilmiştir. Böylelikle bu çalışma, ileride yapılabilecek deyimleşmiş sözdizimsel yapıların karşıtsal incelemeleri için bir başlangıç noktası olarak düşünülmüştür. Bu çalışmanın konusu çağdaş Rusça ve çağdaş Türkiye Türkçesinde deyimleşmiş sözdizimsel yapılar olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında incelenen deyimleşmiş sözdizimsel yapılar eylem temelli yapılarla sınırlandırılmıştır. Eylem gerçeklikteki olayın yapısı ve unsurları ile ilgili bilgileri kodlayan temel bir kategori olduğundan (Кубрякова, 2004:241) araştırma sırasında öncelik eylem temelli yapılara verilmiştir. İki dil dizgesindeki deyimleşmiş sözdizim örneklerinin karşıtsal çözümlemesinin yabancı dil ve çeviri öğretimi açısından önemli olduğu öne sürülmüştür. Böylelikle çalışmanın amacı, çağdaş Rusçada ve çağdaş Türkiye Türkçesinde olguların ve olayların adlandırılmasında kullanılan eylem temelli deyimleşmiş sözdizimsel yapıların çözümlemesi ve karşılaştırılması olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında çağdaş Rusçaya

ve çağdaş Türkiye Türkçesine odaklanıldığı için Rus ve Türk dilbiliminde deyimleşmiş sözdizime yönelik temel yaklaşımlar ve kavramlar incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Bu çalışmanın kapsamında çağdaş Rusçanın ve çağdaş Türkiye Türkçesinin özelliklerinin yansıtıldığı medya söylemine (haber programları, gündem tartışma programları, reklamlar, film ve diziler) başvurulmuştur. Çalışmadaki örneklerin dil dizgesinde kullanım analizi için Rus Dili Derlemi ve Türkçe Ulusal Derlemi'nden faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra Tromsø Üniversitesi tarafından yürütölen CLEAR (Cognitive Linguistics: Empirical Approaches To Russian) projesinin ürünü olan "Russian Construction" adlı veri tabanı, *Экспериментальный синтаксический словарь Л. Бабенко* (Lyudmila Babenko'nun hazırladığı Deneysel Sözdizim Sözlüğü) gibi derlem çıkışlı veri tabanları kullanılmıştır. Çalışmanın kapsamında belirlenen amaç doğrultusunda çağdaş Rusçada ve çağdaş Türkiye Türkçesinde olgu ve olay adlandırma işlevini üstlenen deyimleşmiş sözdizimsel yapılar tespit edildikten sonra eylem temelli yapılar seçilmiş ve çözümlenmiştir.

2. Bulgular ve Tespitler

2.1. Çağdaş Rus Dilinde Deyimleşmiş Sözdizim

Rus dilbiliminde deyimleşmiş sözdizimsel yapılar, "*unsurlar arasındaki özel sözdizimsel ilişkileri olan ve özel anlamsal bütünlük oluşturan cümleler*" olarak tanımlanmaktadır (Шведова, 1980:382). Bu yapıların en belirleyici özelliğı, dil dizgesindeki sözdizim kurallarına uymaması ya da uyduğu hâlde sözdizimsel ilişkilerin şekillendirdiğı anlamsal boyutunun farklılaşması olarak açıklanabilir. Örnek vermek gerekirse "*Пришел и пришел*" (sözcüğü sözcüğüne: "Geldi ve geldi") cümlesi ilk bakışta Rusçadaki sözdizimsel kurallara göre kurulmuş bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusçada "и" (ve) bağlacı sıra ile gerçekleşen iki olayı birleştirebilmektedir. Bu durumda olayın kodlandığı fiil sonuç odaklı biçim olarak kullanılmaktadır. Örneğın "*Он вошел*

(в комнате) и сел (на диван)”) (sözcüğü sözcüğüne: “Odaya girdi ve kanepeye oturdu”). Yukarıda verilen “Прииёл и прииёл” örneğinde cümlenin, [Fiil + Bağlaç + Fiil] modeline göre kurulduğu ancak yapının içinde aynı fiil biçiminin kullanıldığı anlaşılmaktadır. İkilemenin cümlenin anlamsal boyutunu tamamıyla değiştirdiği görülebilir: “Прииёл и прииёл” cümlesi olaya dair bilgi aktarmak için değil, konuşurun olaya yönelik bakış açısını yansıtmak amacıyla dile getirilmektedir. Ayrıca konuşurun olaya ilgi duymadığı, olayla ilgilenmediği göstergesi söz konusudur. Türkçedeki işlevsel karşılığı olarak “Geldiyse geldi” cümlesinin kullanıldığı bağlam gösterilebilir. Diğer taraftan dil dizgesindeki sözdizim kurallarının geçerli olmadığı yapılar karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin “Ты перевёл статью?- Какое там перевёл!” (sözcüğü sözcüğüne: “Makaleyi çevirdin mi? – Nasıl orada çevirdim!”) cümlesinde soru sözcüğü olan “какое” birimi görülebilir. Rusçanın kurallarına göre nesnenin niteliğini aktaran ve “-oe” nötr dilbilgisel cinsiyet göstergesi olan bu birimden sonra bir nesne ile ilgili bilgi kodlayan nötr cinsiyeti olan isim kategorisinin kullanılması (krş. “Какое число сегодня?” (sözcüğü sözcüğüne: “Hangi tarih bugün?”) ya da pekiştirme amaçlı kullanımlarda aynı cinsiyeti olan sıfat kategorisinin kullanılması (krş. “Какое замечательное утро!”) (Türkçe işlevsel karşılık olarak “Ne kadar güzel bir sabah!” cümlesi olabilir) beklenmektedir. Anlaşıldığı gibi “Какое там перевёл!” cümlesinin [Soru Sıfatı + Belirsiz Yer Zarfı + Fiil] modeline göre kuruluşu mevcut olan sözdizimsel kurallarla örtüşmemektedir. Deyimleşmiş sözdizimsel yapının örneği olan bu cümle, konuşurun duygusal itirazı olarak nitelenebilen bir tepkiye dair bilgi kodlamaktadır. Türkçedeki işlevsel karşılığı olarak “Makaleyi çevirdin mi? – Nerede!” cümlesindeki soru sözcüğünün son hecesinin uzatılması ve el jesti ile pekiştirilmesi aracılığıyla kurulan yapı gösterilebilir.

Yukarıda betimlenen örnekler deyimleşmiş sözdizimsel yapıların duygu yoğunluğunun aktarılması açısından dil dizgesinin vazgeçilmez bir aracı olduğunu göstermektedir. Ancak bir taraftan yapıların günlük yaşamda sık

kullanımının yanı sıra diyalog ve duygu odaklılığının, diğerk taraftan ise dil dizgesinin kurallarının dışına çıkmasının, bu yapıların kapsamlı araştırılması- nı engellediği anlaşılmaktadır. Rus dil dizgesindeki anlamsal bütünlüğü oluş- turan ve sözcük olmaya eğilimli olan yapılar, araştırmacıların ilgisini 19. yüz- yılın sonundan itibaren çekmeye başlamıştır. Filolog ve Slav dilleri uzmanı olan İ. Sreznevski (1873:6), Rusçadan aldığı örneklerle dildeki yapıların za- manla bir sözcük hâline gelip bir bütünlük olarak algılandığını dile getirmiştir. Dilbilimci L. Yakubinski (1986) dildeki “fosilleşmiş yapılar”dan söz ederek bu yapıların unsurları arasındaki ilişkilerin silindiğini vurgulamış ve bu yapı- ları “katmanlaşmiş sözdizimsel kalıplar” olarak tanımlamıştır. Dil dizgesinin kurallarının dışına çıkan sözdizimsel yapıların araştırmalarının ivme kazan- ması, V. Vinogradov’un önderliğinde Rus dilbiliminde deyimbilimin ayrı bir araştırma alanı olarak geliştirilmesi ile birlikte 1960’lı yıllarda başlamıştır. Deyimleşmiş sözdizimsel yapılar N. şvedova (1958), D. şmelev (1960), V. Koduhov (1967), Yanko-Trinitskaya (1967) gibi dilbilimcilerin araştırmal- arında odak noktası olmuştur. İşlevsel dilbilim çerçevesinde şekillenen an- lamdan biçime doğru çözümleme yaklaşımının doğrultusunda Rus dilindeki deyimleşmiş sözdizimsel yapılar V. Veliko’nun (1996), I. Kaygorodova’nın (1999) ve M. Vsevolodova’nın (2002) alışmalarında ayrıntılı olarak ele alın- mıştır. Son yıllarda yayımlanan çalışmalarda deyimleşmiş sözdizim alanın- da yapılan araştırmaların bir araya getirilmesi ve kapsamlı bir sınıflandırma denemesine yönelik çabalar gözlemlenebilmektedir (Меликян, 2019). Rus- adaki deyimleşmiş sözdizimsel yapılar için *фразеосхемы* (kalıp şemalar), *связанный синтаксис* (bağımlı sözdizim), *синтаксические фразеологизмы* (sözdizimsel deyimler), *предложения фразеологизированной структуры* (deyimleşmiş sözdizimsel yapılar), *эмоциональный синтаксис* (duygusal sözdizim) gibi terimler kullanılmaktadır. Son yıllarda yayımlanan çalışma- larda araştırmacıların “deyimleşmiş sözdizim” ve “kalıp şemalar” terimlerine doğru yöneldikleri görülebilir (Павлова, 2013), (Аглеева, 2015), (Хребтова, 2017), (Мельник, 2018), (Золотарева, 2019).

Çağdaş Rusçadaki deyimleşmiş sözdizimsel yapıların yapısal ve işlevsel yaklaşıma göre sınıflandırıldığı tespit edilmiştir. Yapısal sınıflandırmada yapıların temelini oluşturan ulam odaklı bir betimleme görülebilmektedir. Yapısal sınıflandırmanın kapsamlı bir şekilde uygulandığı çalışmalarda Rusçadaki deyimleşmiş yapılar; zamir, zarf, bağlaç, edat, ünlem, adlandırma işlevli ulam, söz birlikteliği gibi kategorilere göre incelenmektedir (Меликян, 2013), (Меликян, 2019). Biçimden anlama doğru betimleme olarak nitelenebilen yapısal sınıflandırmanın uygulandığı yaklaşımın, çağdaş Rusçadaki deyimleşmiş sözdizimsel yapıların anlamsal alanlarının örneklerle birlikte açıklandığı sözlüklerin temelinde bulunduğu görülebilir (Меликян, 2001), (Меликян, 2007), (Меликян & Мусаелян, 2008).

Anlamdan biçime doğru olarak nitelenen betimlemenin semantik kategorilere göre yapıldığı tespit edilmiştir. Bu yaklaşımın temelinde gerçeklikteki anlatıcının olaya ya da olguya yönelik tutumunun belirlenmesi ve betimlenmesi bulunmaktadır. Yabancı dil olarak Rusçanın öğretimi odaklı bu sınıflandırmada deyimleşmiş yapılar dil dizgesinde üstlendiği anlamsal işlevlere göre gruplandırılmaktadır (Величко, 1996). Anlatıcının olguya ya da olaya yönelik olumlu ya da olumsuz değerlendirmesi; olayın onaylanması, desteklenmesi ya da inkâr edilmesi; olay ile ilgili hedeflerin tutturulması, olayın gerekliliği ya da gereksizliği, olayın olasılığı ya da olasılığının olmaması; olay ile ilgili sınırlandırma ya da sınırlarının genişletilmesi; olayın içindeki katılımcıların vurgulanması; olayın şartlara bağlanması gibi kategorilere göre oluşturulan gruplarda deyimleşmiş yapıların yapısal modelleri betimlenmekte ve kullanım özellikleri üzerinde durulmaktadır (Величко, 1996), (Величко, 2016).

2.1.1. Çağdaş Rusçada Eylem Temelli Deyimleşmiş Yapılar

Aşağıda öne sürülen sınıflandırmanın amacı Türkçe-Rusça dil çiftindeki bugüne kadar az araştırılan ya da araştırılmayan benzerliklerin ve farklılıkların belirlenmesi ve karşıtsal olarak betimlenmesi olduğundan sınıflandırmanın

çıkış noktası olarak biçimsel kategoriler seçilmiştir. Hâlihazırda Türkçe-Rusça dil çiftinde eylem temelli deyimleşmiş sözdizimsel yapıların karşılaştırılmasına yönelik çalışmalar olmadığı için biçimsel betimlemenin gerek ileride konu ile ilgili yapılacak araştırmaların gerekse yabancı dil ve çeviri öğretiminde uygulanabilirliği açısından temel çerçeve oluşturacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma kapsamında eylem temelli deyimleşmiş yapılar yukarıda belirtilen veri tabanlarında tespit edildikten sonra “infinitif biçimi”¹ ve “çekimli biçim” olarak sınıflandırılmıştır. Araştırma sırasında tespit edilen örnekler için yapısal modeller oluşturulmuş ve bağlamsal kullanım özellikleri betimlenmiştir.

2.1.1.1. İnfinitif Biçimi Odaklı Deyimleşmiş Sözdizim

2.1.1.1.1. Çağdaş Rusçada İnfinitif Biçimi

Çağdaş Rusçanın betimlendiği akademik dilbilgisi çalışmalarında infinitif, şahıs, zaman, kip ve cinsiyet kategorilerini yansıtmayan fiil biçimlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Rus dil dizgesinde infinitif, görünüş ve çatı ile ilgili bilgileri kodlamaktadır (Шведова, 1980:671). Çağdaş Rusçada infinitif biçimi belli modellere göre kullanılmaktadır (Шведова, 1980:148). En çok kullanılan yapısal modeller arasında eylemcinin bulunduğu, bulunmak istediği ya da amaçladığı olayı kodlayan [Çekimli Fiil + İnfinitif] modelidir. Örneğin *Мой друг хочет поступить на отделение перевода* (Arkadaşım çeviri bölümüne girmek istiyor) cümlesinde özneye göre çekimli fiil biçimini takip eden infinitif görülebilir. İnfinitif biçiminin kullanıldığı başka modeller arasında [Yardımcı Unsur^{Kiplik} + İnfinitif] modelidir. Gerekliklik, yasak, izin, olasılık gibi durumların kodlandığı kiplik ulamı Rusçada durumu aktaran ve dil dizgesinde –o son eki ile bağdaştırılan sözlükselleşmiş biçimlerle dile getirildiği için bu model kiplik sözcüğü ve infinitif olarak bilinmektedir. Örneğin *Моему другу нужно написать отчёт*

¹ Bu çalışmada bükümlü dillerin betimlenmesine yönelik kullanılan “infinitive” kavramının “infinitif” biçimindeki ödünçlemesi tercih edilmiştir. Rusçada fiilin infinitif biçimi yapısal ve anlamsal olarak farklılık sergilediği için dilbilim sözlüklerinde Türkçe karşılığı olarak “master”, “eylemlilik” gibi terimlerin olmasına rağmen (Vardar, 2002) “infinitif” terimi kullanılmıştır.

(Arkadaşımın rapor yazması gerekir). Bu modelin başka bir yapısal seçeneği, –o son eki ile biten kiplik sözcüğünün yerine kısa sıfat kategorisindeki sözcüklerin kullanılmasıdır. Örneğin *Мой друг должен написать отчёт* (Arkadaşım rapor yazmak zorundadır). Bu modelde yardımcı unsur isim kategorisiyle yapılandırılmaktadır. Bu durumda nitelik ilişkileri kodlanabilmektedir. Örneğin *желание читать качественные книги* (nitelikli kitapları okuma isteği) öbeğinin [İsim + İnfinifitif] modeline göre kurulduğu görülebilir.

İnfinifitif biçimi [İnfinifitif + Yardımcı Unsur^{Dilek/İstek}] modelinde kullanılabilmektedir. Bu modelde dilek/istek durumunu aktaran yardımcı unsur olarak *быть* (var olmak, olmak) biçiminin temelinde sözlükselleşen ve dilbilgiselleşme² sürecini geçiren *бы* ilgeci³ kullanılmaktadır. Örneğin *Закончить бы этот перевод уже!* (Bu çeviri bitsin artık! // Bu çeviriyi bitirmek istiyorum! // Bu çeviri bitse de rahatlasam!) gibi cümlede eylemcinin dileği, isteği dile getirilmektedir. İnfinifitif biçimi tek başına kullanılabilen ve bu durumda sert emir olarak yorumlanabilmektedir. Örneğin *Молчать!* (Susunuz!) (*молчите* (*замолчите*) gibi emir kipini içeren biçimler yerine).

Rusça dilbilgisi kitaplarında infinitifin bu kullanımlarına ağırlık verilmektedir. Ancak çağdaş Rusçada infinitif biçiminin kullanımının bu modellerle sınırlandırılmadığı tespit edilmiştir. İlk bakışta kural dışı kullanım olarak düşünülebilen modeller günlük yaşamın tüm katmanlarında kullanılmakta ve Rusçayı yabancı dil olarak öğrenenler için bilişsel bir zorluk oluşturabilmektedir.

2.1.1.1.2. İnfinifitif Biçimini Kullanan Deyimleşmiş Yapılar

Tablo 1.'de çağdaş Rusçanın farklı söylem türlerinde kullanım sıklığı yüksek olan infinitif biçiminin yer aldığı deyimleşmiş sözdizimsel yapılar modellere göre sınıflandırılmış ve açıklanmıştır.

² Dilbilgiselleşme terimi için bkn. (Demirci, 2008).

³ Çağdaş Rusçadaki bu tür sözlükselleşen birimler için bazı araştırmalarda “parçacık” terimi kullanılmaktadır (Dalkılıç, 2016).

Tablo 1. İnfinitif Biçimi Kullanılan Deyimleşmiş Sözdizimsel Yapılar

ÖRNEK	AÇIKLAMA
İNFINİTİF + YARDIMCI UNSUR	
<p>-Объясни другу, что он был не прав. -Объяснять мне ещё! (-Arkadaşına onun haksız olduğunu anlat. - Oldu!)*</p>	<p>Konuşurun bir eyleme yönelik olumsuz tutumu kodlanmaktadır. Olayın dayatılmasına karşın bir isyan olarak düşünülebilir. Genelde başka bir eylemcinin önerisinin ya da isteğinin söz konusu olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Türkçe işlevsel karşılığı olarak “Anlatma bana mı kaldı?” // “Anlatmayacağım” // “Oldu!” (vurgulu olarak) // “Çok beklersiniz!” gibi seçenekler düşünülebilir.</p>
<p>Не ждать же (мне) до вечера! (Akşama kadar bekleyecek değilim ya!)</p>	<p>Konuşurun bir olaya yönelik itirazı kodlanmaktadır. Eylemcinin durum ile ilgili bir değerlendirme olarak da düşünülebilir.</p>
<p>-Ты купила новую книгу Пауло Коэльо? -Купить-то я книгу купила, но нет времени читать ее. (- Paulo Koehlo’nun yeni kitabını aldım mı? - Almasına aldım ama okumaya zamanım yok.) Ругать-то отец не ругал, но взгляд его был строгим. (Baba kızmasa da sert sert bakardı.)</p>	<p>Konuşurun olay ile ilgili çelişkileri dile getirmesi olarak değerlendirilebilir. Yapının içinde çekimli biçim gerçekleşmiş olay ile ilgili bilgi kodlarken infinitif, olayın içindeki olası çelişkilere ipucu vermektedir.</p>
<p>Книг здесь читать не перечитать! (Burada o kadar fazla kitap var ki! Oku oku bitmez!)</p>	<p>Bu yapının anlamsal alanı, konuşurun olayın yoğunluk derecesine odaklanması olarak nitelenebilir.</p>
<p>Научный руководитель сказал мне переделать последнюю главу. Переделать так переделать! (Tez danışmanım tezin son bölümünü değiştirmemi istedi. Değiştireyim madem (istedi)! Я забронировал самый лучший номер в отеле. Отдыхать так отыхать! (Oteldeki en iyi odayı ayırtım. Tatil budur işte!// Tatile bu yakışır!// Tatil böyle yapılır!//Tatil dediğin budur!)</p>	<p>Konuşurun olay ile ilgili “pasif rızası” olarak düşünülebilir. Bunun yanı sıra bu yapı, konuşurun olay ile ilgili öznel değerlendirmesini içerebilmektedir. Bu durumda olayın nasıl gerçekleşmesi gerektiğine dair bilgiler kodlanabilmektedir.</p>

4 Tabloda çeviri seçeneklerinden biri olarak verilmiştir. Bağlama göre farklı seçeneklerin türetilmesi mümkündür.

YARDIMCI UNSUR + İNFİNİTİF	
Soru Sözcüğü/İlgeç+İnfinitif	
<p><i>Почему бы (нам) не поехать на море в мае?</i> (Mayıs'ta denize gitsek (olmaz mı) mi?)</p> <p><i>Почему бы тебе не позвонить отцу и извиниться?</i> (Babanı arayıp özür dilesen kötü mü olur? // Babanı arayıp özür dilesen mi?)</p>	<p>Konuşurun olay ile ilgili olumlu tutumu kodlanabilmektedir. Bu durumda konuşurun olayın gerçekleşmesi yönündeki olumlu tutumu dile getirilmektedir. Bunun yanı sıra bu yapı öneri, tavsiye durumlarında da kullanılabilir.</p>
<p><i>Как (мне) не помочь соседям, когда у них проблемы!</i> (Komşular zor durumdayken insan yardımcı olmaz mı!)</p>	<p>Bu yapıda gereklilik kipliği dile getirilmekte olup olumsuz <i>не</i> ilgeci, konuşurun olayın gerçekleşmesine yönelik olumlu tutumunu kodlamaktadır (“как не помочь”= “нужно помочь”).</p>
<p><i>Где/куда ему работать переводчиком!</i> (Ondan çevirmen mi olur? //O nerede, çeviri nerede?)</p>	<p>Konuşurun, olayın gerçekleşebilmesi ile ilgili yeterli şartların olmamasına dair tutumu kodlanabilmektedir.</p>
<p><i>Нет бы (тебе) послушать совета старших!</i> (Büyüklerin tavsiyesine kulak verseydin!)</p>	<p>Konuşurun gerçekleşmiş olay ile ilgili öznel tutumu kodlanabilmektedir. Olayın gerçekleşmesine rağmen öneri ya da tavsiye olarak değerlendirilebilir.</p>
<p><i>- Октябрь уже, на море отдыхать не поедешь...</i> <i>- Почему? Теперь самое отдыхать на море!</i> (-Ekim geldi, denize gidilmez ki... -Neden olmasın? Şimdi deniz tatili için tam zamanı! // Şimdi deniz tatilinin tam zamanı!)</p>	<p>Konuşurun, olayın gerçekleşmesi için yeterli şartların oluştuğuna dair olumlu tutumu olarak değerlendirilebilir.</p>
<p><i>Надо же с ним такому случиться!</i> (Nasıl oldu da böyle bir şey başına geldi! // Nasıl olur da böyle bir şey başına gelir!)</p>	<p>Konuşurun olay ile ilgili şaşkınlığı kodlanabilmektedir.</p>

Eylemci^{Datif} + İnfinitif

<i>Тебе ли не радоваться в этой ситуации!</i> (Bu durumda mutlu olman lazım! // Bu duruma insan sevinmez mi!)	Konuşurun olayın gerçekleşmesi gerektiğine dair tutumu kodlanmaktadır. Bu durum Rusçadaki gereklilik kipliğini aktaran yapılarla dile getirilebilir: <i>Тебе нужно радоваться в этой ситуации!</i> (Bu durumda mutlu olman lazım!)
<i>Мне ли думать сейчас об отдыхе!</i> (Tatili düşünecek en son kişiyim ben şu an!)	Konuşurun olayın gerçekleşmemesi gerektiğine dair tutumu kodlanmaktadır. Yapı eylemci odaklılığını koruyabilmektedir.
<i>Тебе бы только спать!</i> (Uyumaktan başka bir şey bilmiyorsun/yapmıyorsun!// Uyu uyu nereye kadar!)	Konuşurun olay ile ilgili itirazı kodlanabilmektedir.

S özlükselleşmiş Birim + İnfinitif

Bu dilsel süreci geçiren birimlerin anlamsal alanları başka bir dil dizgesi açısından geçirimsiz olduğu için tespit ve betimleme çalışmaları gerekmektedir. Bu birimler genelde sözcük seviyesinde incelenmekte ancak olay ile ilgili bilgi kodlayabildiği için bu çalışma kapsamında deyimleşmiş sözdizim modeli olarak gösterilmektedir.

<i>Будет тебе обижаться!</i> (Küsmeyi bırak artık!)	“Быть” (olmak, var olmak) biçiminin dilbilgiselleşmesi ve sözlükselleşmesi sonucunda konuşurun olayın bitirilmesine yönelik isteği kodlanmaktadır. Konuşurun olayın gereksiz olduğuna dair tutumu söz konusudur. “Быть” biçiminin 3.şahıs tekil olarak sözlükselleşmesi görülebilir.
<i>Будешь знать, как родителей обманывать!</i> (Anneye babaya yalan söyledin. Bu da sana ders olsun!)	“Быть” (olmak, var olmak) biçiminin dilbilgiselleşmesi ve sözlükselleşmesi söz konusudur. Konuşurun olaya atıfta bulunması ve geleceğe yönelik uyarıda bulunması ile ilgili bilgi kodlanmaktadır.
<i>Станет он дома убирать!</i> (Evde temizlik yapacağını sanmam!)	“Стать” (bir durumdan başka bir duruma geçmek, olmak) biçiminin dilbilgiselleşmesi ve sözlükselleşmesi söz konusudur. Konuşurun olaya düşük ihtimal vermesi olarak açıklanabilir.
<i>Я тебе дам списывать!</i> (Ben sana gösteririm kopya çekmeyi!)	“Дать” (vermek) biriminin sözlükselleşmesi söz konusudur. Konuşurun olay ile ilgili uyarısı kodlanabilmektedir.

<i>Ладно вам спорить!</i> (Tartışmayı bırakın/kesin artık!)	Çağdaş Rusçada çok işlevli olan dilbilgiselleşme ve sözlükselleşme sürecini geçiren “ладно” (tamam; iyi; anlaştık, vb.) ilgecinin infinitif ile birlikte kullanılması durumunda konuşurun olayın bitirilmesi konusunda teşvik etmesi ile ilgili bilgi kodlanabilmektedir.
<i>Охота тебе заниматься этим?</i> (Bunu yapmaktan usanmadın mı?)	“Хотеть” (istemek, dilemek) biriminin türevi olan “охота” (istek, dilek) biriminin sözlükselleşmesi söz konusudur. Konuşurun olay ile ilgili öznel değerlendirmesi (yetersiz ya da gereksiz görme) kodlanabilmektedir.

2.1.1.2. Çekimli Biçim Odaklı Deyimleşmiş Sözdizim

Tablo 2.’de çağdaş Rusçanın farklı söylem türlerinde kullanım sıklığı yüksek olan çekimli fiil biçimlerinin yer aldığı deyimleşmiş sözdizimsel yapılar modellere göre sınıflandırılmış ve açıklanmıştır.

Tablo 2. Çekimli Biçim Kullamları Deyimleşmiş Sözdizimsel Yapılar

ÖRNEK	AÇIKLAMA
YARDIMCI UNSUR + ÇEKİMLİ BİÇİM	
Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi zaman çekimi ve emir kipi çekimli biçim olarak karşımıza çıkabilmektedir.	
<i>-Ты уже закончил годовой отчёт?</i> <i>- Какое/куда там закончил!</i> (- Yıllık raporunu hazırladın mı? - Nerdeee!)	Konuşurun olay ile ilgili itirazı kodlanmaktadır. Yapıdaki olumlu fiil biçiminin soruda kullanılan biçimin “yankı”sı (Бупов, 2018) olarak değerlendirilebilir (sözcük oyun türü olarak da ele alınabilir). Yapıdaki olumlu fiil biçimi olayın gerçekleşmediğini aktarmaktadır.
<i>-Дима, наверное, не придёт смотреть матч: через 20 минут начало, а его нет.</i> <i>- Чтобы Дима когда-нибудь не пришёл на матч!</i> (- Dima maçı izlemeye gelmez büyük ihtimal. 20 dakika sonra başlıyor, hâlâ gelmedi. - Şaka mı yapıyorsun? Dima ve maça gelmemek!)	Konuşurun olay ile ilgili itirazı kodlanmaktadır. Bağlama göre konuşurun olayın gerçekleşmesinden ya da gerçekleşmemesinden emin olması, daha önceki tecrübe ile ilişkilendirilebilir.

<p>- <i>Сбегай в магазин за хлебом!</i> - <i>Так и побежал!// Побежал уже!</i> (- Markete koş da ekmek al! - Oldu! Çok beklersin!)</p>	<p>Konuşurun olay ile ilgili itirazı kodlanmaktadır. Olumlu fiil biçiminin yukarıda verilen örneklerdeki gibi anlam açısından geçirimsiz olduğu anlaşılmaktadır.</p>
<p>- <i>Сергей рассказал мне всё о себе!</i> - <i>Так уж и рассказал!</i> (-Sergey kendisi ile ilgili her şeyi anlattı. - Emin misin? Abartıyorsun!)</p>	<p>Konuşurun olay ile ilgili şüphesi kodlanmaktadır.</p>
<p><i>Только скажи моему мужу о моём прошлом!</i> (Kocama geçmişimi anlattıysan (seni ne yararım)!)</p>	<p>Konuşurun olay ile ilgili itirazının yanı sıra tehdit niteliğindeki uyarısı kodlanabilmektedir.</p>
<p><i>Начальник обещал повышение, а потом просто уволил! Вот и верь людям после этого!</i> (Patron terfi sözü verdi sonra da işten attı. Bundan sonra insanlara güven mi kalır?)</p>	<p>Konuşurun olay ile ilgili itirazı ve hayal kırıklığı kodlanmaktadır.</p>
<p><i>У меня постоянные конфликты с начальником. Хоть увольняйся с работы!</i> (Patronla kavga ediyoruz sürekli. (İçimdeki ses) al diyor ayrıl işinden!)</p>	<p>Konuşurun olay ile ilgili çaresizliği kodlanmaktadır. “Хоть” birimi “хотеть” (istemek, dilemek) biriminin sözlükselleşmiş biçimi olduğundan deyimleşmiş dilek/istek kipi olarak değerlendirilebilir.</p>
<p><i>Ты у меня пропустишь хоть одно занятие в университете!</i> (Üniversitedeki bir derse gelme, bakalım ne oluyor!)</p>	<p>Konuşurun olay ile ilgili tehdit niteliğindeki uyarısı kodlanmaktadır.</p>
<p><i>(Ты) поговори у меня тут!</i> (Konuşmayı kes! // Yeter artık!)</p>	<p>Konuşurun olay ile ilgili itirazı kodlanmaktadır. Uyarının yanı sıra olayın bitirilmesi konusunda öznel tutumu aktarılmaktadır.</p>
İKİLEMELER	
<p>- <i>Дмитрий приехал!</i> - <i>Ну, приехал и приехал. Мне-то что?</i> (-Dmitriy geldi! - Geldiyse geldi. Bana ne bundan?)</p>	<p>Konuşurun olaya pasif bir gözlemci olarak katılması ve pasif tepkisi ile ilgili bilgiler kodlanmaktadır.</p>

<i>Ребенок поспит-поспит и проснётся.</i> (Çocuk uyur uyur uyanır.)	Konuşurun olayı dairesel zaman içine yerleştirilmesi görülebilir. Tekrarlanan olaya başka bir olayın karışabildiği bilgisi sezdirilmektedir. İkilmede sonuç odaklı biçimlerin kullanılması söz konusudur. Süreç odaklı biçimler kullanıldığında olayın yoğunluk derecesi ile ilgili bilgi kodlanabilmektedir.
<i>Ребенок спит (да/и) спит, не просыпается.</i> (Çocuk uyuşup duruyor, uyanmıyor.)	Konuşurun olay ile ilgili çelişkili bir duruma dair ipucu vermesi ve olaya yönelik tutumunu belirtmesi kodlanmaktadır.
<i>Хочешь не хочешь, а ехать надо.</i> (İstesen de istemesen de gitmek gerekir.)	Çekimli biçimin yanında eş anlamlı biçimin kullanılması görülebilir. Olayın yoğunluk derecesi vurgulanmaktadır.
<i>Что ты всё спрашиваешь-выпытываешь! Ничего я тебе не скажу!</i> (Niye sorup duruyorsun! Sana hiçbir şey söylemeyeceğim!)	

SÖZLÜKSELLEŞMELER

Birim Sözlükselleşmesi

Eylem temelli biçimlerin sözlükselleşmesi ve olay ile ilgili bağımsız olarak kullanılması söz konusudur.

<i>- Давай завтра поужинаем в ресторане?</i> <i>- Идём!</i> (-Yarın akşam yemeği için lokantaya gidelim mi? -Olur!//Bana uyar!)	Çağdaş Rusçada hareket ile ilgili bilgi kodlayan fiil biçimleri sözlükselleşmeye eğilim göstermektedir (Тимошенко, 2014). “Идти” (yürümek, gitmek, gelmek) biçiminin sözlükselleşmesi (кря. мальчик идёт (çocuk yürüyor)) söz konusudur. Bu tür sözlükselleşmeler konuşurun olaya yönelik öznel tutumunu dile getirmesi ile ilişkilendirilebilir. Bu örnekte konuşurun onayı söz konusudur.
<i>«И тут Остапа понесло...»</i> (Ostap kendini tutamadı (ve abartıkça abarttı // durmadan anlatmaya başladı).)	İ. İlf'in ve E. Petrov'un “On İki Sandalye” adlı romanında geçen bir sahneye anırtırma niteliğinde olan bir sözdür. Çağdaş Rusçada bağlama göre kullanılabilen kalıp şema niteliği kazanmıştır. “Нести” (taşımak) biçiminin sözlükselleşmesi görülebilir. Eylemcinin dil dizgesinde pasifleştirildiği için etkilenen duruma geçtiği, asıl etken durumda “doğal bir güç” olduğu anlaşılmaktadır (кря. Остап → нести ≠ Остапа → понесло).

-Завтра увидимся! Пока! - Давай! (- Yarın görüşürüz! Bye! - Hadi görüşürüz!)	“Дать” (vermek) biriminin emir kipinin sözlükselleşmesi söz konusudur (krş. я даю задание студентам (öğrencilere ödev veriyorum)).
Давай! Давай! Беги! Чуть-чуть осталось! (Hadi hadi! Koş! Az kaldı!)	“Дать” (vermek) biriminin emir kipinin sözlükselleşmesi söz konusudur. Çağdaş Rusçada teşvik ünlemi olarak kullanılmaktadır.
Погуляли и будет! (Gezdik işte yeter!)	“Быть” (olmak, var olmak) biçiminin 3. tekil şahıs olarak sözlükselleşmesi söz konusudur. Konuşurun olayın yeterlilik derecesini belirlemesi ve olayın bitirilmesine yönelik isteğinin dile getirilmesi olarak açıklanabilir.

Yapı Sözlükselleşmesi

Eylem odaklı birimlerin yapı ile birlikte sözlükselleşmesi söz konusudur.

Сделали ремонт называется! Через неделю обои отклеились! (Bunun adı tadilat mı? Şaka gibi! Bir hafta sonra duvar kağıdı sökülmiş!)	“Называться” (adı olmak) biriminin sözlükselleşmesi söz konusudur. Yarınlın içindeki unsurların sırası esnek olarak nitelenebilir (<i>Называется сделали ремонт!</i>). Konuşurun olay ile ilgili olumsuz değerlendirmesi söz konusudur.
Дался тебе этот сериал! На свежем воздухе погуляй лучше! (Ne işin var şu diziyle! Git açık havada gez!)	“Дать” (vermek) biriminin sözlükselleşmesi görülebilir. Konuşurun olaya yönelik öznel değerlendirmesi aktarılmaktadır (kınama, beğenmeme, gereksiz olarak görme vb. gibi durumlar).
Давай пойдём на выставку в эти выходные. (Bu hafta sonu sergiye gidelim.)	“Дать” (vermek) biriminin sözlükselleşmesi söz konusudur. Давать fiil biçiminin emir kipi ve “пойти” (gitmek) sonuç odaklı fiil biçiminin gelecek zamanda kullanılması görülebilir. Bu örnekte дать biçiminin dilbilgiselleşme sürecini geçirdiği anlaşılmaktadır. Çağdaş Rusçada istek/dilek kategorisinin biçimlendirildiği bir yapı niteliğindedir.
Я не ожидала, а он возьми и пригласи меня на ужин. (Hiç beklemiyordum. Beni akşam yemeğine çağırды ya!)	“Взять” (almak) biriminin sözlükselleşmesi söz konusudur. Konuşurun beklenmedik bir olay ile ilgili şaşkınlığı kodlanabilmektedir.

2.1.2 Çağdaş Rusçada Eylem Temelli Deyimleşmiş Yapılar: Değerlendirme

Çağdaş Rusçada eylem temelli deyimleşmiş sözdizimsel yapıları biçimsel olarak infinitif temelli ve çekimli fiil biçimi temelli olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Bu gruplandırma yapıların sistematik bir şekilde ele alınmasını ve grup içinde daha ayrıntılı sınıflandırmaların yapılmasını sağlamaktadır.

İnfinifit temelli yapıların en büyük özelliği dil dizgesinde kullanım sıklığı yüksek olan kurallara uymaması ve unsurların yerlerinin değiştirilememesidir. Örneğin *Мне писать ещё два отчёта* (Daha iki rapor hazırlamam gerekir) yapısında ön planda pasifleştirilmiş (Datif durumu ile belirtilmiş) eylemci ve gereklilik kipliğinin biçimlendirildiği infinitif görülebilir. Bu yapı dil dizgesindeki eylemci-eylem sıralanışı ve kiplik kategorisinin biçimlendirilmesi açısından kurallara uyan bir yapı niteliğindedir. Ancak *Писать мне ещё два отчёта!* (İki raporu hazırlamak bana mı düştü! // Oldu! // Çok beklersiniz!) yapısının farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu yapıda unsurların sıralanışının sabitleştirildiği ve özel bir anlamsal alanın oluştuğu görülebilir. Çekimli fiil temelli yapıların da unsurların sıralanışı açısından sabit doğasını sergilediği ancak bazen esnek olabildiği anlaşılmaktadır (krş. *Ты у меня пропустишь хоть одно занятие в университете!* → *Пропустишь ты у меня хоть одно занятие в университете!*). Bunun yanı sıra çekimli biçim temelli yapıların kendi içinde eş anlamlı biçimlerin türetilmesine de eğilimli olduğu anlaşılmaktadır (krş. *Какое там закончил!* (Bitirmedim) → *Какое там закончить!*). Ayrıca yapıdaki çekimli fiil biçiminin yerine infinitif biçiminin kullanılması da mümkün olabilmektedir.

Rusçadaki hem infinitif hem de çekimli temelli yapıların özelliği $[[\text{Olumlu}]^{\text{Biçim}} \leftrightarrow [\text{Olumsuz}]^{\text{Anlam}}]$ modelinin sıkça uygulanmasıdır. Başka bir deyişle deyimleşmiş sözdizimde olumlu biçim olarak görünen birimler

konuşurun zıt tutumunu yansıtabilmektedir (krş. *Вот и верь людям после этого!* (İnsanlara güvenilmez ki bundan sonra!) = *Людям после этого верить нельзя/не надо*. Diğler taraftan olumsuz göstergesi olan yapıların anlamsal alanının “olumlulaşması” gerçekleşebilmektedir (krş. *Нет бы тебе послушать совета!* (Tavsiyeyi dikkate alsaydın!) = *Тебе надо было послушать совета!*).

Çekimli biçim temelli yapılar model açısından çeşitlilik sergilemektedir. Sözlükselleşme modeline göre gelişen birimlerin çok işlevli olabildiği görülebilir (bkn. *Давать* (vermek) biçiminin sözlükselleşmeleri).

İnfinitif ve çekimli biçimleri içeren eylem temelli deyimleşmiş sözdizimsel yapıların anlamsal alanları çeşitlilik sergilemektedir. Konuşurun olay ile ilgili öznel değerlendirmesi, onay, itiraz, öneri, kınama, uyarı, tehdit, vb. gibi kategorilerinin deyimleşmiş sözdizimsel yapılarla biçimlendirilmesi mümkün olmaktadır.

2.2. Çağdaş Türkiye Türkçesinde Deyimleşmiş Sözdizim

Türkiye’de Türkiye Türkçesi ile ilgili yapılan araştırmalarda “deyimleşmiş sözdizim” kavramının kullanılmadığı tespit edilmiştir. Türk dilbiliminde sözdizim seviyesinde yapı-anlam boyutunda gerçekleşebilen değişikliklerin, “ikilemeler” (Hatiboğlu, 1981), “cümle dışı ögeler” (Karahan, 2013:36), “söz dizimi kaynaklı sözler” (Karaağaç, 2012:26), “eksilteli cümle” (Özmen, 2013), “sözdizimsel sözlükselleşme” (Sarı, 2015), “birleşik cümle modelleri” (Dallı, 2018:161) gibi terimler aracılığıyla ele alınabildiği anlaşılmaktadır. Deyim ve deyimleşme kavramlarının ise dil dizgesindeki belli bir katmana yönelik kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu olguların tanımları farklılık gösterebilmekle birlikte deyim, anlatım gücünü arttırmak amacıyla bir araya gelen sözcüklerin anlamsal bütünlük oluşturması ve kalıplaşması olarak değerlendirilmektedir (Vardar, 2002). Deyimleşme kavramı ise “deyim anlamını oluşturmak üzere yan yana gelen göstergelerin kendi anlamlarından sıyrılarak anlambilimi

açısından tek bir gösterge niteliğini” kazanması olarak tanımlanmaktadır (Subaşı, 1988). Bazı çalışmalarda deyimleşmiş yapı kavramı “birleşik fiiller” veya “tasvir fiilleri” kavramı ile ilişkilendirilebilmektedir (Karahan, 2013:75), (Özmen, 2013:93). Bu noktada anlam ve sözdizim boyutlarında gerçekleşebilen dilsel süreçlerin incelenmesi için “çatı terimi”nin ve kapsamlı bir sınıflandırmaya dayanan betimlemelerin bulunmadığı anlaşılmaktadır⁵.

Ortak bir terimin bulunmaması konu ile ilgili araştırma sürecini zorlaştırmakla birlikte ilgili alanda doldurulması gereken boşlukların mevcut olma durumunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca bu noktada çağdaş Türkiye Türkçesinde sıkça kullanılan bazı yapıların, var olan kavramların ve sınıflandırmaların dışında kaldığı anlaşılmaktadır. Örnek vermek gerekirse ismini unuttuğu bir filmi anlatan bir konuşurun filme dair bilgi vermeye çalıştığına “Şu film yok mu, başrolünde Meryl Streep’in oynadığı ...” şeklindeki cümlede predikatif işlevi olan “yok” biriminin “mu” soru eki ile kullanılmasının sonucunda gelişen anlamsal dönüşüm görülebilmektedir. Bu cümlede soru sorulmamakta, zıt bir anlamsal alan oluşmaktadır (“yok mu”→ “var”). Predikatif birimin yerine fiil biçimlerinin kullanıldığı model de örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca konuşurun gerçekleşmiş bir olayı anlatırken “Tam o anda yanımdaki insan bayılmasın mı, çok korktum” şeklindeki cümlede fiil biçiminin olumsuzluk ekiyle birlikte kullanımı söz konusudur (“bayılmasın mı”→ “bayıldı”). Bunun yanı sıra fiil biçiminin gerçekleşmiş bir olay ile ilgili bilgileri kodlarken “dairesel zaman” ile ilişkilendirilebilen geniş zaman göstergelerini kullanılabildiği anlaşılmaktadır (“Tam o anda yanımdaki insan bayılmasın mı, çok korktum” → “Tam o anda yanımdaki insan bayılmaz mı, çok korktum”). Bu durumda aynı model içinde eş anlamlı iki seçeneğin var olabildiği görülmektedir. Aynı modele göre kurulan yapının içinde olumlu fiil biçiminin bulunması modelin anlamsal alanını değiştirebilmektedir. Örneğin “Söz verdi mi tutar” cümlesindeki yapının deyimleşmesi sonucunda konuşur farklı bir ilişkilendirme yapmaktadır (“verdi mi”→ “eğer verdi ise”).

⁵ Rusya’da Türkiye Türkçesi ile ilgili yapılan araştırmalarda “предикативные конструкции с глагольными повторами” (fiil tekrarlarını içeren predikatif yapılar) biçiminde bir kavramın kullanıldığı tespit edilmiştir (Щека, 1979).

Yukarıda verilen örneklerin, dil dizgesindeki yapı-anlam boyutunda gerçekleşebilen değişikliklerin incelenmesine yönelik geliştirilen kavramlarla ele alınmasının zor olduğu ortaya çıkmaktadır. Yukarıdaki örneklerin Türk dilbiliminde kabul edilen tanımlara göre deyim niteliği de taşımadığı görülebilir. Bunun yanı sıra bu yapıların belli modellere göre ortaya çıktığı ve çağdaş dil dizgesinde belli anlamsal alanlarla ilişkilendirildiği varsayılabilir. Bu anlamsal alanlar dil taşıyıcıları bakımından geçirimli olmakla birlikte Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenler için anlam açısından geçirimsiz olabilmektedir. Bu yapıların bazılarının Türk Dili Sözlüğü'nde yer aldığı ancak yeterli açıklamaların yapılmadığı görülebilir. Örnek vermek gerekirse iki zıt anlamlı predikatif biriminin şart kipi eki ile kullanıldığı bir yapı "söz" olarak tanımlanmaktadır ("Var-sa kızı yoksa kızı, oğlunun yüzüne baktığı yok")⁶. Bu bağlamda dil dizgesindeki sözdizim-anlam boyutunda gerçekleşebilen değişikliklere ve dönüşümlere yönelik "deyimleşmiş sözdizim" kavramının "çatı terimi" olarak kullanılması, bu alandaki bugüne kadar yapılan araştırmaların bir araya getirilmesi, yeni sınıflandırmaların ve betimlemelerin yapılması için çıkış noktası olabilir.

Türkiye'de son yıllarda yapılan araştırmalarda "sözdizimsel sözlükselleşme" teriminin öne sürüldüğü görülebilir (Akalin, 2014), (Bozkurt, 2015), (Sarı, 2015). Dil dizgesindeki bu süreç, öbeğin ya da cümlenin özelliklerini kaybetmesi sonucunda anlamsal olarak bütünleşmesi ve sözcük hâlini alması şeklinde tanımlanabilir (Sarı, 2015). Örnek olarak Türkiye Türkçesindeki "dedikodu", "sinekkaydı", "unutmabeni", "imambayıldı" gibi farklı işlevli adlandırmalar gösterilebilir. Bu sürecin sözdizim-anlam boyutlarıyla ilişkili olduğu için kapsamlı olarak incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte sözdizimsel sözlükselleşme kavramının yukarıda gösterilen örnekleri kapsamadığı görülebilir. Başka bir deyişle sözdizim-anlam boyutunda "Söz verdi mi tutar" yapısının geçirdiğı değişim, "dedikodu" adlandırmasının ortaya çıkışını şekillendiren süreçten farklılık göstermektedir. Bu bağlamda bu

6 Erişim: <https://sozluk.gov.tr/> (04.08.2021)

çalışmadaki “deyimleşmiş sözdizim” terimi öne sürülmekle birlikte “sözlükselleşen sözdizim” ya da “sözlükselleşen yapı” kavramlarının geliştirilebileceği ve tartışılması gerektiği söylenebilir.

2.2.1. Çağdaş Türkiye Türkçesinde Eylem Temelli Deyimleşmiş Sözdizim: Örnek Bazında Sınıflandırma Denemesi

Türkiye Türkçesindeki sözdizim-anlam boyutundaki değişikliklere yönelik yapısal dilbilgisi doğrultusunda şekillenen yaklaşım, dil dizgesindeki olguların ve süreçlerin “noktasal” olarak betimlenmesini sağlamıştır. Bu bağlamda birçok dilsel olguların farklı terimlerle tanımlandığı ve çözümlendiği görülebilir. Bu çalışmada yapısal dilbilgisi kapsamında kullanılan betimlemelerin verilerine dayanılarak eylem temelli yapıların tek bir dilbilgisel kategoriye bağlamak yerine gerçeklikteki olay ya da durum ile ilgili bilgileri kodlayan modellerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Aşağıda öne sürülen sınıflandırma Türkçe-Rusça dil çiftine yönelik karşıtsal çözümleme kapsamında düşünüldüğü için sözdizim boyutundaki dilsel olgu odaklı olarak hazırlanmıştır (Tablo 3.).

Tablo 3. Türkiye Türkçesinde Eylem Temelli Deyimleşmiş Sözdizimsel Yapılar

ÖRNEK	AÇIKLAMA
SÖZLÜKSELLEŞME TEMELLİ YAPILAR	
Birim Sözlükselleşmesi	
-Yarın sinemaya gidelim mi? -Olur!	“Ol(mak)” biçiminin sözlükselleşmesidir (krş. Arkadaşın bir gün pişman olur). Konuşurun olaya yönelik onayı olarak değerlendirilebilir.
Olur da beni görmeye gelirse o zaman konuşuruz	Konuşurun olayı “olası” olarak değerlendirmesi. Konuşurun olaya “düşük ihtimal” vermesi şeklinde düşünülebilir.
-Bugün bulaşığı sen yıkayacaksın! -Oldu!!!	Olumlu biçimin kullanılmasıyla konuşurun olaya yönelik duygusal tepkisi kodlanmaktadır. Duygusal itiraz olarak nitelenebilir.

Adı Hasan olmasın?	[Olumsuz↔Olumlu] modeli söz konusudur. Olumsuz biçimi ile kodlanan bilgi konuşurun ihtimal vermesi ile ilişkilendirilebilir (“Adı Hasan diye tahmin ediyorum ama emin değilim”).
Öğrenci diye ondan ücret alınmadı.	“De (mek)” biçiminin sözlükselleşmesi görülebilir (krş. Her gün aynı sözü diye diye herkesi bıktırmış). TDK Sözlüğü’nde bu birim “zarf” olarak tanımlanmaktadır. Ancak farklı ilişkileri kodlayan hem sözlükselleşme hem de dilbilgiselleşme sürecini geçiren bir birim şeklindeki tanım öne sürülebilir.
Misafir duymasın diye mutfağın kapısını kapattılar.	“De (mek)” biçiminin sözlükselleşmesidir. Amaç ilişkisi vurgulanmaktadır.

Dilbilgiselleşme Temelli Sözlükselleşme

	Türkiye Türkçesi ile ilgili dilbilgisi çalışmalarında bu süreç “tasvir fiilleri” ile ilişkilendirilmektedir (Özmen, 2013, s. 93). Bil-, dur-, gel-, gör-, kal-, koy-, ver-, yaz- kökbiçimlerinin başka biçimlerle yapı oluşturması ve tezlik, süreklilik gibi kategorilerin dile getirilmesi söz konusudur. Aşağıda gösterilen örnek model niteliğindedir.
Çocuk ayağa kalkıverdi ⁷ .	Ver- biçiminin kalk-biçimi ile birlikte bir yapı oluşturması (sözlükselleşme) ve ver-biçiminin temel anlamı kaybetmesi (dilbilgiselleşme) söz konusudur.

Yapı Sözlükselleşmesi

Sözdizimsel sözlükselleşme sürecini geçiren birimler (dedikodu, imambayıldı, gecekondu vb.) ⁸	
Muhabetini seviyorum çayı	“Lipton” çay markasının çay poşetlerinin üzerindeki sloganlardan biridir. Tam cümlemin niteleme amaçlı kullanıldığı görülebilir. Bu tür kullanımlar bir taraftan bağlamsal olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte bu model dil dizgesindeki sözlükselleşme eğiliminin güçlü olduğunu yansıtmaktadır.

YARDIMCI UNSURU İÇEREN YAPILAR

Eylem Temelli Yapılar

⁷ Bu modele göre kurulan diğer sözlükselleşmeler (bkn. (Özmen, 2013)).

⁸ Türkiye Türkçesindeki sözdizimsel sözlükselleşmenin modelleri için bkn. (Sarı, 2015)

Söz verdi mi tutar.	Çekimli fiil biçiminin ve soru ekinin sözlükselleşmesidir. Konuşurun olayı gerçeklendirmesi olarak değerlendirilebilir.
Tam o anda yanımdaki insan bayılmadı (bayılmaz) mı, çok korktum!	Olumlu biçimin zıt anlamı oluşturmak için kullanıldığı bir yapıdır. Olayın aniden, beklenmeden gerçekleştiği kodlanmaktadır.

Predikatif Temelli Yapılar

Sen var ya sen!	“Var” biçiminin sözlükselleşmesidir (krş. Benim işim var). Burada ünlemleşme olarak da ele alınabilir. Konuşurun bir eylemciye ya da olaya öznel tutumunu yansıması olarak değerlendirilebilir (bağlama göre hayranlıktan şaşkınlığa kadar farklı duygusal alanlar söz konusu olabilir).
Şu kitap yok mu, kapağında kocaman balık resmi olan, işte onu okudum.	“Yok” biçiminin ve soru ekinin sözlükselleşmesidir. Sözlükselleşme sonucunda zıt anlamsal alan oluşmuştur (“Şu kitap var”). Konuşurun bir nesneyi ya da olayı belirtme çabası olarak düşünülebilir.
Bu ülkede yok yok.	“Yok” biçiminin ikileme olarak kullanılması zıt anlamsal alan oluşturmuştur.
Bir şeyin yok ya! Çok korktum düşütüğünde!	Yapının ünlemleşmesi görülebilir (krş. Vaktim yok). Konuşurun tedirgin olduğunda olayın kötü sonuçlanmadığına dair emin olma çabası olarak düşünülebilir.
Varsa kızı yoksa kızı, oğlunun yüzüne baktığı yok.	İki predikatif birimi içeren sözlükselleşmiş bir yapıdır.

İKİLEMELER

Türkiye Türkçesinde bu model son derece verimli olduğu için aşağıda modele göre şekillenen ikilemelerin bazıları gösterilmiştir. Eylem temelli ikilemelerin diğer örnekleri için bkn. (Hatiboğlu, 1981).

Aldın aldın fırsatları seni bekliyor.	“A101” market zincirinin reklamından alınmış bir örnektir. Bu bağlamda yapı niteleme amaçlı kullanılmıştır. Konuşurun pasif bir gözlemci olarak olaya katılması ve durumu özetlemesi şeklinde yorumlanabilir.
Bu işi anlatmaktan bıktım usandım.	Yapıdaki unsurlar eş anlamlı birimler olabilmektedir. Bu durumda konuşurun duygu yoğunluğu ön plana çıkmaktadır.

- Oğlun gitti! Dönmeyecek o! - Gittiyse gitti, bana ne!	İkilemedeki bir unsurun farklı bir ek almasının anlamsal alanı değiştirdiği görülebilir. Konuşurun olaya ilgisiz kalması, umursamazlığın dile getirilmesi olarak değerlendirilebilir.
-Uçakta mısın? Uçak kalktı mı? -Kalktı kalkacak.	İkilemedeki biçimlerin farklı zaman göstergeleri ile kullanılması anlamsal alanı değiştirmiştir. Olayın gerçekleşmesine az kaldığı bilgisi kodlanmaktadır.
Oku oku nereye kadar!	Emir kipinin kullanımı görülebilir. Konuşurun olayın yoğunluk derecesi ile ilgili olumsuz tutumu söz konusudur.
Anlatsın anlatmasın, ne olduğunu bir şekilde öğreneceğim!	Emir kipinin olumlu ve olumsuz biçimi ile kullanımı görülebilir. Konuşurun olay ile ilgili kişisel tutumu (umursamazlık) söz konusudur.
Bir hafta geçti geçmedi geri geldi.	İkilemedeki birimlerin olumlu ve olumsuz biçimlerle kullanılması, “yaklaşık”, “ortalama” gibi kategorinin dile getirilmesi ile ilişkilendirilebilir.
Seni müdüre şikâyet etmesinden korkuyorum. Yapar mı yapar.	İkilemedeki aynı biçimin ve soru ekinin kullanılması, konuşurun olaya yönelik olasılığı dile getirmesi ile ilişkilendirilebilir.
-Yarın gel bize, oturalım konuşalım. - Gelmesine gelirim de konuşmaya gücüm kalır mı bilmem.	İkilemedeki bir biçimin yönelme durumundaki fiilimsi, diğer bir biçimin çekimli fiil olması anlamsal alanı değiştirmiştir (krş. Onun gelmesine az kaldı). Konuşurun olay ile ilgili onayı dile getirmekle birlikte öznel çelişkileri belirtmesi olarak düşünülebilir.
Yapa yapa bunu mu yaptın?	Fiil kökbiçimin *a* istek kipi ardılı (Yıldız, 2014, s. 64) ile kullanılması anlamsal alanı değiştirmiştir. Konuşurun olayın yoğunluğu ile ilgili bilgi aktarması olarak düşünülebilir.

2.2.2. Çağdaş Türkiye Türkçesinde Eylem Temelli Deyimleşmiş Yapılar: Değerlendirme

Çağdaş Türkiye Türkçesindeki deyimleşmiş yapıların araştırılabildiği tek bir “çatı terimi”nin bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu durum dil dizgesindeki sözdizim-anlam boyutunda gerçekleşebilen süreçlerin sistematik bir şekilde incelenmesini zorlaştırmaktadır. Son yıllarda konu ile ilgili yapılan

araştırmalarda “sözlükselleşme” terimi kullanılmaya başlamıştır. Sözlükselleşme sözcük yapma yollarından biri olarak öne sürüldüğü için bu terimin sözdizim-anlam boyutundaki dönüşümlerin betimlenmesi için dar kapsamlı olduğu anlaşılmaktadır. Bazı araştırmalarda önerilen “sözdizimsel sözlükselleşme” kavramının Türkçedeki süreçlerin bir kısmının betimlenmesi için elverişli olduğu söylenebilir. Bununla birlikte sözdizimsel sözlükselleşmenin dil dizgesindeki süreçlerin bazılarını yansıttığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda “deyimleşmiş sözdizim” kavramının uygulanabilirliği konusunda tartışmaların yapılması önerilebilir. Dil dizgesindeki farklı süreçleri kapsadığı için bu çalışmada deyimleşmiş sözdizim kavramı tercih edilmiştir.

Çağdaş Türkiye Türkçesinde eylem temelli deyimleşmiş yapıların oluştuğu modeller çeşitlilik sergilemektedir. Türkiye Türkçesinde deyimleşmiş yapıların bir kısmının oluştuğu sözlükselleşme sürecinin en belirgin özelliği olayların ve olguların ya da nesnelerin adlandırılmalarının şekillenmesi ile ilişkilendirilebilir (krş. “yapıverdi” (olayın gerçekleşmesi ile ilgili tezlük bilgisi) ve “dedikodu” (olgu) adlandırmaları). Sözlükselleşme sürecinin bir boyutunun dilbilgiselleşme ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin “yapıverdi” biriminde “ver-” kökbiçiminin temel anlamsal alanının silindiği ve biçimin dilbilgisel bir araç olarak kullanılmaya başladığı görülebilir. Bu durumda sözlükselleşme ve dilbilgiselleşme süreçlerini geçiren birimlerin anlamsal geçirimsizlik derecesinin yüksek olduğu söylenebilir.

Türkiye Türkçesindeki deyimleşmiş yapıların bazılarının [[Olumlu]^{Biçim} ↔ [Olumsuz]^{Anlam}] modeline göre kullanıldığı anlaşılmaktadır (krş. “Tam o anda adam/kadın bayılmasın mı!”). Deyimleşmiş yapıların bazılarının eş anlamlı yapıların türetilmesine eğilimli olduğu görülebilir (krş. “Tam o anda adam/kadın bayılmasın mı!” = “bayılmaz mı”). Deyimleşmiş yapının dil dizgesinde çok işlevli olabildiği anlaşılmaktadır (krş. “sözü verdi mi tutar” ile “insan bayılmaz mı”). Olay ile ilgili bilgi kodlayan birim sözlükselleşmelerinin de çok işlevli olabildiği tespit edilmiştir (krş. “öğrenci diye ücret

alınmadı” ve “misafir duymasın diye odadan çıktım”). Bu noktada Türkiye Türkçesindeki olay ve durum ile ilgili bilgi kodlayan birim sözlükselleşmelerinin daha kapsamlı bir şekilde ele alınması ve betimlenmesi önerilebilir. Son yıllarda konu ile ilgili bazı araştırmalarda bu önerinin dile getirildiği ancak eş zamanlı bir yaklaşım ve yapısal dilbilgisi çerçevesinde ele alındığı anlaşılmaktadır (Dallı, 2018, s. 169). Bu bağlamda art zamanlı bir çözümlemenin yapılmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Eylem temelli deyimleşmiş yapıların önemli bir kısmını “ikilemeler” olarak nitelenebilen yapılar oluşturmaktadır. Eylem temelli ikilemelerin farklı modellere göre şekillenebildiği anlaşılmaktadır. Türkiye Türkçesindeki ikilemeler konusu araştırmacıların ilgi odağında kalmaya devam etmektedir⁹ (Çimen, 2021). Olay ile ilgili bilgi kodlayabildiği için eylem temelli ikilemelerin incelenmesi, deyimleşmiş sözdizim kavramı açısından önem taşımaktadır.

3. Tartışmalar ve Sonuç

Bu çalışma kapsamında çağdaş Rusça ve Türkiye Türkçesinde kullanım sıklığı yüksek olan eylem temelli deyimleşmiş yapılar ele alınmıştır. Bu yapıların karşıtsal olarak araştırılmadığı tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında iki dil dizgesi arasında farklılıkların yanı sıra ilgi çekici benzerliklerin olduğu belirlenmiştir. Farklılıklar arasında Rusçada infinitif temelli deyimleşmiş yapıların bulunması ve bu yapılarda eylemcinin dil dizgesinde pasifleştirilmiş olması gibi dilsel olgular karşımıza çıkmaktadır. Rusçada infinitif temelli deyimleşmiş yapıların mevcudiyeti Rusçanın bükümlü dil yapısına sahip olması ile ilişkilendirilebilir. Bu yapılarda etkilenen durumda eylemcinin dil dizgesinde Datif ile gösterilmesi, çağdaş Rusçanın bilişsel modellerinden¹⁰ biridir. Türkçedeki deyimleşmiş yapıların en belirgin özelliklerinden biri sözlükselleşme sürecinde yapının tek bir birime kadar “sıkıştırılması” eğilimidir. Bu eğilim dilbilgiselleşmiş birimlerin kullanımında kendisini göstermektedir

⁹ Türkiye Türkçesindeki ikilemeler ile ilgili en kapsamlı çalışmalardan biri bkn. (Hatiboğlu, 1981).

¹⁰ Dil dizgesindeki bilişsel modeller kavramı için bkn. (Kozan, 2019).

(“vermek” → “yarıvermek”). Rusçada dilbilgiselleşmiş birimlerin anlamsal alanını kaybetmesine rağmen biçimsel olarak kendini korumuş olduğu görülmektedir (“давать” (vermek) → “давай пойдём” (gidelim); “взять” (almak) → “а он возьми и расскажи” (her şeyi anlatmaz mı!)).

Çağdaş Rusçada ve Türkiye Türkçesinde kullanılan bazı deyimleşmiş yapıların yapısal ve anlamsal benzerlik sergilediği tespit edilmiştir. İki dilde ikilemeler modeline göre türetilen eylem temelli deyimleşmiş yapılar mevcuttur. Anlamsal alanı açısından tam benzerlik sergileyen yapılar biçimsel göstergeler açısından farklılıklar gösterebilmektedir (“ister istemez” – “хочешь не хочешь”, “almasına aldım” – “купить-то я купила”, “geldiyse geldi” – “приехал и приехал”). Bunun yanı sıra iki dilde de aynı ikileme modelinin olduğu ancak anlamsal alanlarının farklılık gösterebildiği tespit edilmiştir. Örnek olarak iki dilde olumlu ve olumsuz biçimleri içeren ikileme model gösterilebilir (krş. Türkçedeki “bir hafta geçti geçmedi”, “anlatsın anlatmasın” yapıları ve Rusçadaki “читать не перечитать” (yoğunluk, fazlalık)). Eş anlamlı birimleri içeren ikilemelerin iki dilde olduğu ancak kullanım sıklığı açısından farklılık gösterebildiği tespit edilmiştir (krş. “bıktım usandım” ile “спрашиваешь-выпытываешь” (soru sorup durmak)). Çağdaş Rusçada eş anlamlı birimlerin eylem temelli ikilemede kullanılması “eskimiş” kullanım olarak değerlendirilebilir. Bu tür ikilemelerin, masallar, bılına (destan niteliğindeki eserler) gibi türlerde karşımıza çıktığı için eski Rusçadan günümüze kadar geldiği anlaşılmaktadır. Bu noktada eş zamanlı biçimleri içeren sözdizimsel yapıların art zamanlı araştırılması, bu yapıların Rus dil dizgesinde ne zaman ve nasıl şekillenmeye başladığı gibi sorulara ışık tutabilir.

Bu çalışma kapsamında kullanılan deyimleşmiş sözdizim kavramının, farklı dil dizgelerinin sözdizim-anlam boyutunda gerçekleşebilen farklı nitelikteki dönüşümlerin sistematik bir şekilde incelenmesi için bir çıkış noktası olabildiği öne sürülmüştür. Deyimleşmiş sözdizimsel yapıların farklı söylemlerin ayrılmaz bir parçası olduğu için konu ile ilgili kapsamlı bir araştırmanın

yapılması önem teşkil etmektedir. Bu araştırmalar, dil dizgesinde yapı-anlam boyutundaki etkileşim yollarının belirlenmesinin yanı sıra yapısal dilbilgisi çerçevesinin genişletilmesi gerektiği fikrinin tartışılmasına yol açabilecek ve işlevsel dilbilgisinin hazırlanmasını gündeme getirebilecektir.

Dil dizgesindeki deyimleşmiş yapıların karşıtsal olarak incelenmesinin yabancı dil ve çeviri öğretimi açısından önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Farklı modellere göre şekillenebildiği için bir dil dizgesindeki deyimleşmiş yapıların başka dil taşıyıcıları açısından geçirimsizlik derecesinin son derece düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra deyimleşmiş sözdizimsel yapıların günlük yaşamda yüksek kullanım sıklığı ve aktardığı duygu yoğunluğu dikkate alınırca bu yapıların gerek yabancı dil gerekse çeviri öğretimi sürecinde ele alınması gerektiği öne sürülebilir. Bu tespit özellikle filoloji veya mütercim-tercümanlık bölümlerinde okuyan öğrenciler açısından önemlidir. Ana dilindeki yapı-anlam boyutunda gerçekleşebilen süreçlerin farkında olan bir öğrenci, öğrendiği yabancı dilin yapısı ne kadar farklı olursa olsun hedef dildeki yapı-anlam etkileşimini tespit edebilir ve bu bilgileri farklı dil becerilerinin geliştirilmesi için etkin bir şekilde kullanabilir. Bu noktada dil çiftine yönelik karşıtsal araştırmaların yapılmasının gündeme getirilmesi önerilmektedir. Bunun yanı sıra karşıtsal çözümlemenin dilbilimsel tipoloji açısından yeni verileri ortaya çıkarabildiği öne sürülebilir. Bu çalışma kapsamında gösterildiği gibi genetik olarak farklı dil ailelerine mensup olduğu kabul edilen çağdaş Rusçada ve Türkiye Türkçesinde aynı modele göre kurulan yapıların mevcut olması ilgi çekicidir. Bu bağlamda iki dildeki deyimleşmiş sözdizimsel yapılara yönelik art zamanlı çözümleme, yenilikleri getirebilecek bir araştırma konusu olabilir.

Kaynakça

- Akalın, Ş. (2014). Türkçede Söz Yapımı Yolları ve Sözlükselleşme . *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, (s. 831-841). İstanbul.
- Alibekiroğlu, S. (2017). Türkçenin Sözcük Türetme Yolları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 1, 35-46.
- Bacanlı, E. (2013). Güney Sibirya Türk Dillerinde Birleşik Fillerle İlgili Teorik Sorunlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 27-33.
- Bozkurt, F. (2015). Sözlükselleşme. *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu*, (s. 109-118). İstanbul .
- Çimen, E. (2021). «İkilemeler» Hakkında Bibliyografya Çalışması. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 53-80.
- Dalkılıç, Ç. (2016). Rus Dilinde Kiplik Parçacıkları: Anlamı, Dildeki İşlevi Ve Çeviri Sorunları Üzerine. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 5 (1), 167-198.
- Dallı, H. (2018). *Türkçede Söz Diziminin Yapı Birimleri*. İstanbul: Papatya Bilim.
- Demirci, K. (2008). Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme. *Bilgi*, 45, 131-146.
- Durmuş, O. (2012). {-y)ArAK} Zarf-Fiil Kökeni Üzerine. *Türkbilgi*, 23, 19-60.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türk Dilinde İkileme*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Kara, M. (2011). *Ayrı Düşmüş Kelimeler*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karahan, L. (2013). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kozan, O. (2019). Dillerin bilişsel haritası: Türkçe-Rusça dil çifti. *Siyasi Sosyal Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya* (s. 11-30). içinde Ankara: Berikan.
- Kozan, O. (2020). *Onomasyoloji. Kuramdan Bilime Doğru. Rus Dili Örneği*. Nobel Bilimsel Eserler.
- Kurt, Ç., & Aslım Yetiş, V. (2019). Türkiye’de Yabancı Dil Öğretmenliği Lisans Programlarının Kültürlerarası Yaklaşım Açısından İncelenmesi . *Yükseköğretim Dergisi*, 9(3), 344-352.
- Mutlu, H., & Set, G. (2020). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kullanılan C1 Seviye Ders Kitaplarındaki Kültür Unsurlarının İncelenmesi (Gazi Yabancılar İçin Türkçe-İstanbul Yabancılar İçin Türkçe). *Dil Dergisi*, 171 (1), 91-108.
- Özmen, M. (2013). *Türkçenin Sözdizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.

- Saatçi, Ö. (2018). Fono-semantik Ayrışma/Arkaiklik Bağlamında Irak Türkmen Ağızlarında: Acı(u)g, ‘Ecci, ‘Eccüg(k). *Diyalektolog*, 19, 65-76.
- Sarı, İ. (2015). *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme. Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara.
- Subaşı, L. (1988). *Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Yıldız, İ. Y. (2014). *Biçimbirimler. Türetim ve İşletim Ardullarının Sözlü Dildeki Kullanım Sıklığı*. İstanbul: Papatya.
- Аглеева, З. (2015). *Фразеологизированные конструкции в разноструктурных языках*. Астрахань: Астраханский университет.
- Ахманова, О. (1966). *Словарь лингвистических терминов*. Москва: Советская энциклопедия.
- Буров, С. (2018). О некоторых случаях эхо-редупликации в болгарском и русском языках (м- и шм- повторы). *Тенденции развития современной науки и образования: традиции, опыт, инновации: Сборник научных статей по материалам Всероссийской научно-практической конференции*. Сибай.
- Величко, А. (1996). *Синтаксическая фразеология для русских и иностранцев*. Москва.
- Величко, А. (2016). *Когда есть о чем поговорить или предложения фразеологизированной структуры в русской речи*. Санкт-Петербург: Златоуст.
- Всеволодова, М. Л. (2002). *Принципы лингвистического описания синтаксических фразеологизмов: на материале синтаксических фразеологизмов с общим значением оценки*. Москва.
- Глинкина, Л. (2016). Заметки о лексикализации и грамматикализации в аспекте лингводидактики. *Вестник Челябинского государственного университета. Вестник Филологии*, 4, 25-32.
- Золотарева, Л. (2019). Функциональный подход к лексикографическому описанию фразеосхем русского языка. *Филология и культура*, 4 (58), 23-29.
- Кайгородова, И. (1999). *Проблемы синтаксической идиоматики*. Астрахань: АГУ.
- Кайгородова, И. (1999). *Проблемы синтаксической идиоматики*. Астрахань.
- Кодухов, В. (1967). Синтаксическая фразеологизация. *Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе* (s. 123-137). içinde Вологда.
- Кодухов, В. (1967). Синтаксическая фразеологизация. *Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе* (s. 123-137). içinde Вологда.

- Козан, О. (2020). Проблема морфонологической лексикализации в современном русском языке. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 20, 655-669.
- Кубрякова, Е. (2004). *Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира*. Москва: Языки славянской культуры.
- Кузнецова, О. (1978). О понятии лексикализация. Лексикализация фонетических явлений в говорах. *Вопросы языкознания*, 2, 111-117.
- Меликян, В. (2001). *Словарь эмоционально-экспрессивных оборотов живой речи*. Москва: Флинта-Наука.
- Меликян, В. (2007). *Словарь русской синтаксической фразеологии*. Ростов-на Дону.
- Меликян, В. (2013). *Синтаксическая фразеология русского языка*. Москва: Флинта.
- Меликян, В. (2019). *Синтаксические фразеологические единицы. Фразеосинтаксические схемы*. Ростов-на-Дону: Дониздат.
- Меликян, В., & Мусаелян, С. (2008). *Словарь этикетных коммуникем русского языка*. Ростов-на Дону.
- Мельник, А. (2018). Структурно-семантический, этимологический и фразеологические аспекты фразеосхемы. *Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики*, 3 (31), 111-117.
- Павлова, А. Р. (2013). К вопросу о типологии фразеосхем. *Высшее гуманитарное образование XXI века: проблемы и перспективы. Материалы восьмой международной научно-практической конференции*, (s. 227-230). Самара.
- Серебренников, Б. (1965). Причины устойчивости агглютинативного строя и вопрос о морфологическом типе языка. Б. Серебренников, & О. Суник içinde, *Морфологическая типология и проблема классификации языков* (s. 7-26). Москва-Ленинград: Наука.
- Срезневский, И. (1873). *Замечания об образовании слов из выражений*. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук.
- Тимошенко, Е. (2014). О лексикализации безличной формы глагола в русском языке (на материале глаголов движения). *Вестник МДПУ им. Шамякина*, 138-142.
- Хребтова, Т. (2017). Фразеосхемы как «культурные фреймы» эпохи, создающие текстовую реальность. *Опыт и перспективы обучения иностранным языкам в евразийском образовательном пространстве*, 176-181.
- Шведова, Н. (1958). О некоторых типах фразеологизированных конструкций в строе русской разговорной речи. *Вопросы языкознания*, 2, 93-100.
- Шведова, Н. (1980). *Русская грамматика. Том I*. Москва: Наука.

-
- Шведова, Н. (1980). *Русская грамматика. Том II. Синтаксис*. Москва: Наука.
- Шмелев, Д. (1960). О «связанных» синтаксических конструкциях в русском языке. *Вопросы языкознания*, 5, 47-60.
- Шмелев, Д. (2006). *Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке*. Москва: Комкнига.
- Щека, Ю. (1979). Некоторые структурно-семантические особенности предикативных конструкций с глагольными повторами в разговорной турецкой речи. *Советская тюркология*, 4, 75-83.
- Якубинский, Л. (1986). *Избранные работы. Язык и его функционирование*. Москва: Наука.
- Янко-Триницкая, Н. (1967). Синтаксические фразеологизмы с лексическими повторами. *Русский язык в школе*, 2.
- Ярцева, В. (1965). О принципах определения морфологического типа языка. Б. Серебrenников, & О. Суник içinde, *Морфологическая типология и проблема классификации языков* (s. 109-115). Москва-Ленинград: Наука.